

УДК 349.3

О.О. Коваленко

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри цивільно-правових
дисциплін і трудового права імені
професора О.І. Процевського
Харківського національного педагогічного
університету імені Г.С. Сковороди
<https://orcid.org/0000-0002-0883-9869>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПАРАДИГМИ ЗАГАЛЬНООБОВ'ЯЗКОВОГО ДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ НА ВИПАДОК БЕЗРОБІТТЯ В УМОВАХ ДІЇ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Метою статті є характеристика трансформації парадигми загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття в умовах дії режиму воєнного стану та її характеристика у сучасному стані. Автор робить спробу переосмислення загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття як правової конструкції, що покликана забезпечити матеріальну допомогу у випадку настання означеного соціального ризику. Автором робляться висновки, що трансформація парадигми загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття в умовах воєнного стану відзначається принципово новим змістом і масштабом застосування. Насамперед, війна стала самостійним фактором виникнення масового безробіття, що змінило його природу як соціального ризику і відповідно система страхування перестала бути другорядним механізмом і перетворилася на провідний, основний засіб соціального захисту для мільйонів громадян, який виконує не тільки функцію забезпечення виплати допомоги конкретній особі, що втратила роботу з незалежних від неї причин, а й глобальну функцію комплексного відновлення трудового потенціалу через навчання, перекваліфікацію та підтримку підприємництва. Особливо варто наголосити на виконанні вельми затребуваного запиту від осіб, які не тільки втратили роботу, а ще й втратили власні домівки – як фактично, так і внаслідок неможливості перебування на територіях, де відбуваються бойові дії, і які змушені були покинути місця свого постійного проживання, отримуючи статус внутрішньо переміщених осіб. Саме для них система загальнообов'язкового державного соціального страхування від безробіття стала рятувальним кругом і опірною точкою, засобом, що надає можливості відновлення свого життя, не тільки щодо трудової активності, а й взагалі, бо саме вона стала тимчасовим компенсаторним механізмом для заповнення ринку праці, перерозподілу трудових ресурсів на ньому з урахуванням сучасних запитів, де зруйновано природний механізм працевлаштування, формуючи фундамент для майбутньої відбудови економіки шляхом збереження людського капіталу, кадрового потенціалу країни.

Ключові слова: ринок праці, право на соціальний захист, соціальне забезпечення, організаційно-правові форми соціального забезпечення, загальнообов'язкове державне соціальне страхування, соціальні ризики, безробіття, безробітні, матеріальна допомога, соціальні послуги, працівник, роботодавець.

Постановка проблеми. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття завжди в нашій державі відіграло провідну роль у механізмі соціального захисту населення.

І зараз, в умовах режиму воєнного стану, як наслідку повномасштабної збройної агресії, воно залишається однією з фундаментальних складових соціальної політики сучасної України. Саме повномасштабна збройна агресія, яка триває майже 4 роки поспіль, призвела до зміни акцентів у структурі причин появи безробіття як соціального ризику, до виникнення нових проблем на ринку праці і зумовила необхідність переосмислення загальнообов'язкового державного соціального страхування як правової конструкції, що покликана забезпечити матеріальну допомогу у випадку настання означеного соціального ризику.

Шістнадцятиразове продовження строку дії режиму воєнного стану у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією російської федерації проти України [1] і події, які відбуваються сьогодні в нашій країні, коли вона змушена боронити свої кордони, захищаючи державність і свій народ, свідчать, на жаль, про те, що найближчим часом, картина не зміниться. Тому, зазначене обумовлює необхідність наукових досліджень нової парадигми загальнообов'язкового державного соціального страхування задля кращого розуміння можливостей цієї правової конструкції бути дієвим механізмом захисту населення від негативних наслідків безробіття.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми правового регулювання соціального страхування на випадок безробіття досліджували чимало вчених. О. В. Безкровний, В. І. Лихопій, Д. І. Анісімова приділили увагу призначенню соціальному страхуванню на випадок безробіття у вирішенні проблем зайнятості населення [2]. В. М. Гапочка випустив серію робіт, в яких дослідив: правове регулювання соціального страхування на випадок безробіття за кордоном, безробіття як вид соціального ризику: як об'єкт загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, феномен безробіття в умовах дії режиму воєнного стану в Україні [3–6]. Автор даної статті також розглядав окремі проблеми правового регулювання правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування [7]. М. Г. Марич охарактеризував економічну сутність безробіття та механізм соціального страхування на випадок безробіття [8, с. 115–126].

Однак, трансформацію парадигми загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття в умовах дії режиму воєнного стану досліджено не було, що і обґрунтовує мету даної статті.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Метою цієї статті є характеристика трансформації парадигми загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття в умовах дії режиму воєнного стану та її характеристика у сучасному стані.

Виклад основного матеріалу. «Соціальне страхування – важлива складова соціального захисту населення. Саме в умовах трансформації економічних підвалин суспільства соціальне страхування забезпечує певну матеріальну допомогу, а також генерує правові та економічні умови для стимулювання ефективної праці» [2, с.88].

Вочевидь, така точка зору, що панувала до повномасштабного вторгнення в Україну, не викликала необхідності уточнення і не породжувала дискусій, бо їй фактично було неможливо заперечити.

Дійсно, саме трансформація економічних відносин, як базису розвитку держави, що окреслює її можливості у забезпечення певного обсягу прав людини та їх юридичних гарантій, визначала необхідність застосування державою механізмів загальнообов'язкового соціального страхування. Нестабільність економіки під час політичних потрясінь збільшувала запити до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування, зокрема, на випадок безробіття, чим здійснювалася соціальна функція держави через систему соціального захисту населення, що гарантувало реалізацію конституційних прав громадян, адже остання формувалася через встановлення правових і фінансових механізмів, метою яких було пом'якшення наслідків вказаних негативних явищ, а також так забезпечувалося стимулювання активності безробітних у пошуках роботи і щонайшвидшому укладенні нового трудового договору для виникнення трудових відносин, в яких би реалізовувалося право на працю.

Таким чином сутність загальнообов'язкового державного соціального страхування полягала у створенні механізму економічної безпеки для громадян, які втратили роботу з незалежних від них причин, через реалізацію конституційного права на соціальний захист і соціальне забезпечення, що вело б до відновлення реалізації права на працю.

Однак, повномасштабна військова агресія проти України, видається, стала самостійною обставиною, причиною, що потягнула за собою безробіття. Звичайно, неварто недооцінювати її негативний вплив на економіку країни, адже вона також сприяла нестабільності економічних відносин, однак, саме вона стала першопричиною, обставиною, що призвела багато застрахованих

громадян України до безробіття і змусила звернутися за наданням соціальних послуг за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Саме збройна агресія проти України зумовила посилення значення системи загальнообов'язкового державного соціального страхування від безробіття оскільки громадяни України фактично залишилися без інших шляхів виходу із ситуації внаслідок постійних обстрілів, що перешкоджали працевлаштуванню, відсутності місць роботи.

Таким чином система загальнообов'язкового державного соціального страхування від безробіття перестала бути допоміжним інструментом, що застосовувався лише у поодиноких випадках, і трансформувалася у засіб масового соціального захисту, який рятує від зубожіння значну частину населення.

У період дії режиму воєнного стану даний вид соціального страхування, наданий державою, став гарантією мінімальної економічної стабільності для мільйонів українських громадян, позбавлених можливості працювати. І саме це стало одним із дієвих механізмів підтримки населення в умовах втрати роботи та відсутності нових можливостей для працевлаштування.

Прикметним є успішне поєднання системою загальнообов'язкового державного соціального страхування від безробіття таких засобів забезпечення для безробітних як надання допомоги по безробіттю та соціальних послуг, таких як: професійна підготовка або перепідготовка, підвищення кваліфікації у закладах професійної, фахової передвищої та вищої освіти, на підприємствах, в установах, організаціях; профорієнтація; індивідуальне планування працевлаштування; пошук підходящої роботи та сприяння у працевлаштуванні, у тому числі шляхом організації громадських робіт та інших робіт тимчасового характеру для безробітних у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України; інші послуги, пов'язані із працевлаштуванням, передбачені законодавством; послуги для роботодавців; надання роботодавцям, які працевлаштовують громадян, зокрема таких, які мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню, компенсацій відповідно до ст. 26 Закону України "Про зайнятість населення"; сприяння зайнятості зареєстрованих безробітних відповідно до статті 26¹ Закону України "Про зайнятість населення"; надання роботодавцям – суб'єктам малого підприємництва, які працевлаштовують безробітних, компенсації відповідно до ст.27 Закону України "Про зайнятість населення"; надання одноразової фінансової допомоги для організації підприємницької діяльності відповідно до ст. 27 Закону України "Про зайнятість населення"; надання ваучера для підтримання конкурентоспроможності деяких категорій громадян шляхом: перепідготовки за робітничою професією; підготовки за спеціаль-

ністю для здобуття ступеня магістра на основі ступеня бакалавра або магістра, здобутих за іншою спеціальністю; підготовки на наступному рівні освіти (крім третього (освітньо-наукового/освітньо-творчого) рівня вищої освіти); спеціалізації та підвищення кваліфікації за професіями і спеціальностями відповідно до ст. 30 Закону України "Про зайнятість населення"; здійснення заходів сприяння зайнятості внутрішньо переміщених осіб відповідно до ст. 24-1 Закону України "Про зайнятість населення"; надання допомоги по частковому безробіттю відповідно до ст.47 Закону України "Про зайнятість населення"; інші програми сприяння зайнятості населення, які запроваджуються окремими рішеннями Кабінету Міністрів України; інформаційні та консультаційні послуги, пов'язані з працевлаштуванням» [8, ч. 2 ст. 7].

Такий широкий спектр соціальних послуг дозволив адекватно реагувати на виклики воєнних реалій та реагувати на запити внутрішньо переміщених осіб, що, в свою чергу, забезпечило баланс між правом громадянина на соціальний захист та інтересами держави у збереженні економічної активності населення через вдале та ефективне використання системи загальнообов'язкового державного соціального страхування від безробіття не лише як фінансового інструмента, а й як правового механізму регулювання працевлаштування, закладаючи фундамент для післявоєнного відновлення економіки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Таким чином, варто констатувати, що в умовах дії режиму воєнного стану відбулася трансформація парадигми загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, що характеризується на разі принципово новим змістом і масштабом застосування.

Насамперед, війна стала самостійним фактором виникнення масового безробіття, що змінило його природу як соціального ризику. Також система загальнообов'язкового державного соціального страхування від безробіття перестала бути другорядним, допоміжним механізмом і перетворилася на провідний, основний засіб соціального захисту для мільйонів громадян, який виконує не тільки функцію забезпечення виплати допомоги конкретній особі, що втратила роботу з незалежних від неї причин, а й глобальну функцію комплексного відновлення трудового потенціалу через навчання, переваліфікацію та підтримку підприємництва.

Особливо варто наголосити на виконанні вельми затребуваного запиту від осіб, які не тільки втратили роботу, а ще й втратили власні домівки – як фактично, так і внаслідок неможливості перебування на територіях, де відбуваються бойові дії, і які змушені були покинути місця свого постійного проживання, отримуючи статус внутрішньо переміщених осіб.

Саме для них система загальнообов'язкового державного соціального страхування від безробіття стала рятувальним кругом і опірною точкою, засобом, що надає можливості відновлення свого життя, не тільки щодо трудової активності, а й взагалі, бо саме вона стала тимчасовим компенсаторним механізмом для заповнення ринку праці, перерозподілу трудових ресурсів на ньому з урахуванням сучасних запитів, де зруйновано природний механізм працевлаштування, формуючи фундамент для майбутньої відбудови економіки шляхом збереження людського капіталу, кадрового потенціалу країни.

Дана тема є актуальною і для подальших наукових розвідок, орієнтиром яких може стати використання досвіду воєнного часу для створення нової наукової і практичної основи для формування післявоєнної парадигми загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття, орієнтованої на стійкість, мобільність та соціальну справедливість.

Література

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
2. Безкровний О.В., Лихопій В.І., Анісімова Д.І. Соціальне страхування на випадок безробіття у вирішенні проблем зайнятості населення України. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/prpdaa/11/15.pdf>.
3. Гапочка В. М. Безробіття як вид соціального ризику: питання сьогодення // Сталий розвиток суспільства та держави: сучасні виклики та напрямки розвитку : матер. Всеукр. наук. конф. молодих вчених (м. Одеса, 18 листоп. 2022 р.) [Електронне видання] / уклад.: В. С. Кучерявенко, Л. С. Бондарчук, І. С. Радковська [та ін.] ; за ред. М. Р. Аракеяна, К. І. Спасової. Одеса, 2022. С. 164-167.
4. Гапочка В. М. До питання зарубіжного досвіду соціального страхування на випадок безробіття. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2023. Т. 1. С. 502-504. URL: <https://hdl.handle.net/11300/26891>.
5. Гапочка В.М. До питання об'єкта правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. № 79. Ч. 1. С. 298-303. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/288622/282280>. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.79.1.50>.
6. Гапочка В.М. Соціальний захист безробітних: реалії сьогодення. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. № 74. Ч.1. С. 171-175. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/01/31.pdf>. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.29>.
7. Коваленко О.О. Окремі проблеми правового регулювання правовідносин із загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття. Збірник наукових праць ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Право». 2025. №41. С. 204-209. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/16771> DOI: <https://doi.org/10.34142/23121661.2025.41.22/>.
8. Марич М.Г. Соціальне страхування : навч. посібник. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. 2022. 176 с.
9. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття. Закон України від 02.03.2000р. № 1533-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1533-14#Text>.

TRANSFORMATION OF THE PARADIGM OF GENERALLY MANDATORY STATE SOCIAL INSURANCE IN CASE OF UNEMPLOYMENT UNDER MARTIAL LAW REGIME

O. Kovalenko

Abstract. The purpose of the article is to characterize the transformation of the paradigm of compulsory state social insurance in the event of unemployment under martial law and its characteristics in the current state. The author makes an attempt to rethink compulsory state social insurance in the event of unemployment as a legal structure designed to provide material assistance in the event of the occurrence of a specified social risk. The author concludes that the transformation of the paradigm of compulsory state social insurance in the event of unemployment under martial law is characterized by a fundamentally new content and scope of application. First of all, the war became an independent factor in the emergence of mass unemployment, which changed its nature as a social risk, and accordingly, the insurance system ceased to be a secondary mechanism and turned into a leading, main means of social protection for millions of citizens, which performs not only the function of ensuring the payment of assistance to a specific person who lost his job for reasons beyond his control, but also the global function of comprehensive restoration of labor potential through training, retraining and support for entrepreneurship. It is especially worth emphasizing the fulfillment of a highly sought-after request from people who not only lost their jobs, but also lost their homes - both in fact and due to the impossibility of staying in the territories where hostilities are taking place, and who were forced to leave their places of permanent residence, receiving the status of internally displaced persons. It is for them that the system of mandatory state social insurance against unemployment has become a lifeline and a fulcrum, a means that provides an opportunity to restore their lives, not only in terms of labor activity, but in general, because it has become a temporary compensatory mechanism for filling the labor market, redistributing labor resources on it, taking into account modern demands, where the natural mechanism of employment has been destroyed, forming the foundation for the future reconstruction of the economy by preserving human capital and the country's human resources potential.

Keywords: labor market, right to social protection, social security, organizational and legal forms of social security, mandatory state social insurance, social risks, unemployment, unemployed, material assistance, social services, employee, employer.